

АЛЕКСЕЙ ШЕВЯКОВ, ПАВЕЛ ЛУКОЯНОВ, ИГОРЬ ШРАМКО
г. Днепр

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ В КОНТЕКСТЕ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА

В статье изложены научные подходы к исследованию категории ценностных ориентаций в философско-психологическом аспекте. Рассмотрено значение категории качества жизни в ценностных представлениях личности. Проанализирован феномен «ценность» в связи с психологическим понятием установки и в противопоставлении с ним. Изложена история исследований ценностных ориентаций личности с позиций классического психоанализа, гуманистической и экзистенциальной психологии. Рассмотрены взгляды советских и постсоветских психологов, которые исследовали проблему ценностных ориентаций в контексте качества жизни человека.

Ключевые слова: философский, психологический подходы к исследованию категории качества жизни, бытие, ценностные ориентации, личность.

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2016

УДК 159.9

ЮРІЙ ШИРОБОКОВ

м. Харків

shirobokov Yuri@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РІЗНОМАНІТНИХ ВИДІВ ВІЙСЬКОВОГО ПОЛОНУ

Стаття присвячена проблемі військового полону. Проведене дослідження видів сучасного військового полону дозволило виявити їх характеристики. Визначено основні види сучасного військового полону: військовий підрозділ, професійні найманці та бандформування. Представники військового підрозділу ставляться до військовополонених, як до ворога, який припинив спротив. Професійні найманці застосовують до військовополонених незаконні засоби впливу, знущання та тортури. Для бандформувань характерне захоплення військовополонених з метою наживи. У статті розглянуті особливості захоплення, транспортування, допиту, утримання та обміну військовополонених різними підрозділами.

Ключові слова: військовослужбовці, військовий полон, види військового полону.

В умовах сучасної війни гостро постають питання неминучості зникання безвісти військовослужбовців. Особливого значення набувають аспекти військового полону, який супроводжується ідеологічною обробкою, знущаннями, тортурями, голодом, хворобами, виснажливими роботами, незаконними розправами, жорстокістю конвоїрів, втратою зв'язку з рідними та близькими, надії на швидке повернення додому. Актуалізація цих аспектів в умовах антитерористичної операції, яка триває на сході України, висуває нові вимоги до проведення психологічних досліджень проблеми психологічного стану військовополонених при різних умовах утримання.

В умовах полону формуються особливі специфічні форми поведінки військовослуж-

бовців, які в різні часи ставали предметом дослідження як вітчизняних так і зарубіжних дослідників [1; 4; 5; 6]. Однак питання впливу різних умов утримання в полоні на психіку військовослужбовців, досі не були предметом ґрунтовного наукового аналізу [2; 3].

Таким чином недостатня вивченість аспектів змін у психіці та поведінці військовослужбовців у різноманітних умовах утримання в полоні обумовлюють необхідність проведення самостійного дослідження психологічних характеристик різних видів сучасного військового полону при проведенні антитерористичної операції. Метою якого буде визначення основних характеристик видів сучасного військового полону в умовах проведення антитерористичної операції на основі аналізу

наукової літератури, законодавчих і нормативно-правових актів, опитування та узагальнення отриманої інформації.

Захоплення військовослужбовців у полон має різні причини: іноді воно неминуче в наслідок поранення, іноді є результатом майстерності та підготовки супротивника, а іноді стає результатом відчаю та зневірювання у свої власні сили. Досвід свідчить, що більшість захоплених військовослужбовців могли уникнути цього, при виході з території оточеної супротивником, але опитування показують, що багато військовослужбовці частіше роблять спроби уникнути захоплення в полон у випадках, коли пропонуються нестерпні умови утримання під вартою.

Опитування 94 військовослужбовців, які пережили ситуацію військового полону щодо мети їх захоплення у полон різними підрозділами (табл. 1) свідчать про те, що війська супротивника можна умовно розділити на три види: військовий підрозділ, який укомплектований військовослужбовцями діючої армії суміжної країни, професійні найманці та бандформування, що сформовані з представників кримінальних кіл та місцевих жителів.

Фактично всі опитувані відмітили, що отримання інформації від «язика» є основною метою захоплення військовополонених, але більшість опитаних показала, що оперативне отримання інформації, можливе не завжди, бо деякі потрапили в полон, у важкому фізичному стані внаслідок поранення, дехто за своєю посадою не були носіями тої інформації, яка цікавила представників ворогуючої сторони, або інформація, яка могла бути отримана від полоненого, втратила свою актуальність.

Полон як спосіб залякування супротивника застосовують на думку 97,9% опитаних в основному професійні найманці, але вони ж і відмічають, що полон в даному випадку, це відстрочена смерть, тобто вбивство після жорстокого катування. Половина опитаних також вважає, що військові підрозділи, особливо ті, що відносять себе до «військової еліти»: десантники, армійський спецназ, бойові плавці та інш., також використовують військовий полон як засіб залякування супротивника.

Військовий полон як засіб припинення спротиву на думку 88,3% опитаних більше притаманний для військових підрозділів, хоча ті із опитуваних (44,6%), хто пережили ситуацію полону свідчать про те, що для представників бандформувань так само притаманно використання полону на «м'яких умовах», як засіб ухилення від сутички, це пояснюється відсутністю у них бойового досвіду та небажанням ризикувати власним життям.

На думку більшості опитуваних військовий полон використовувався в зоні проведення антитерористичної операції як демонстрація сили і майстерності по всій лінії розмежування ворогуючих сторін, 67% відмітили, що це більше притаманно для професійних найманців та військових елітних підрозділів (62,8%), це використовувалося як візитна картка підрозділу. Деякі з військовослужбовців, які пережили ситуацію військового полону вказували, що під час затримання їх просто могли вбити, але з ними начебто гралися, даючи можливість битися в рукопашному двобої або переслідуючи як дичину на полюванні.

59,6% опитаних свідчать про те, що представники бандформувань використовували

Таблиця 1

Характеристика мети захоплення військовослужбовців у полон представниками різних підрозділів

	Мета захоплення у полон	Військовий підрозділ (%)	Професійні найманці (%)	Бандформування (%)
1	Припинення спротиву	88,3	20,2	44,6
2	Необхідність отримання інформації	93,6	97,9	78,7
3	Залякування супротивника	51,1	97,9	13,8
4	Демонстрація сили і майстерності	62,8	67	2,1
5	Обмін на своїх	2,1	11,7	59,6
6	Не бажання вбивати	36,2	1,1	41,4
7	Отримання викупу	2,1	8,5	50

військовий полон, як можливість визволення своїх товаришів, затриманих представниками силових структур, що беруть участь у проведенні антитерористичної операції, хоча військовослужбовці, які пережили ситуацію військового полону вказують, що й представники військових підрозділів та найманці також брали полонених для обміну на своїх.

Отримання викупу на думку 50% опитуваних є основною метою захоплення у полон військовослужбовців в зоні проведення антитерористичної операції представниками бандформувань. Однак, як відмічають деякі з тих, хто пережив ситуацію військового полону професійні найманці також іноді використовують полонених з метою наживи.

Не бажання вбивати дуже часто ставало причиною того, що військовослужбовців брали у полон. На думку опитуваних це найбільш характерно для представників бандформувань (41,4%), але деякі представники військових підрозділів, особливо укомплектованих військовослужбовцями строкової служби, по свідченням 36,2% тих, хто пережив ситуацію полону також не вказували бажання вбивати ворогів і тому змушені були затримувати їх, не маючи ні досвіду ні можливостей для утримання.

Таким чином, захоплення військовослужбовців у полон представниками різних підрозділів характеризується різною метою, для військових підрозділів це в основному необхідність отримання інформації, припинення спротиву ворога, а також демонстрація сили і майстерності та залякування противника, професійні найманці мали на меті отримання інформації, залякування противника та демонстрацію сили і майстерності, для бандформувань характерними були отримання інформації, обмін на своїх, отримання викупу та не бажання вбивати.

За свідченнями військовослужбовців, які пережили ситуацію полону від місця захоплення до місця постійного утримання або допиту завжди слідує стадія транспортування військовополоненого, яка також характеризується у залежності від виду підрозділу до якого той потрапив. Те що військовослужбовця полонили, ще не означає, що він залишиться живим, під час транспортування військовопо-

лоненого, його можуть вбити з різних причин: тяжкий фізичний стан, спроба втечі, супротив тим хто утримує, небезпека викриття та інш.

За даними опитування транспортування військовополонених до місць постійної дислокації підрозділу також має свої особливості відповідно до виду підрозділу, який захопив військовослужбовця.

На думку 68,1% тих, що пережили ситуацію полону військові підрозділи ставляться до затриманих як до тягаря, через проблеми з харчуванням, медичним обслуговуванням, реалізації релігійних потреб та інш., тому намагаються скоріше переправити до місць підготовлених до охорони полонених або передати військовополонених до інших підрозділів.

74,5% свідчать, що представники бандформувань використовують транспортування військовополонених як саморекламу та демонстрацію нової влади та своєї сили, деяких привозили до центру населеного пункту, влаштовували показове знущання, фотографування та ін.

Щодо підрозділів найманців то 11,7% опитаних показали, що пересування відрізняється прихованістю, іноді полонених просто відводили від місця захоплення потім жорстко катували та вбивали після чого залишали так, що б їх обов'язково знайшли. Ті хто вижили свідчать, що їх просто використали для транспортування поранених бойовиків або речей.

Щодо форми транспортування то тут, на думку опитаних, не існує розмежування по підрозділам, усі намагаються використовувати автотранспорт, який є у наявності, при відсутності машин, полонених водять пішки колонами.

Таким чином, транспортування військовополонених характеризується не видом транспорту, а метою: для військових підрозділів це переправити до місць підготовлених до охорони полонених, представники бандформувань використовували цей захід для самореклами, демонстрації своєї сили та влади, професійні найманці завжди приховували сам факт утримання та пересування військовослужбовців захоплених у полон.

Перший допит так само можна вважати наступною стадією військового полону, бо тут так само як і на стадіях захоплення та транспортування військовослужбовець переживає вітальну фазу полону, бо розуміє, що саме його поведінка під час допиту може стати смертним вирокком. Ця стадія так само має свої характерні особливості, які визначаються видом підрозділу який утримує військовослужбовця у полоні. Саме під час допитів полоненого намагаються психологічно зламати та змусити давати необхідні свідчення, повідомляти певну інформацію, або схилити до співробітництва та подальшої провокаційної діяльності.

За свідченнями 45,7% опитаних яких допитували у військовому підрозділі, основою допиту було жорстоке побиття військовополоненого. Військовослужбовці, які пережили дану ситуацію відмічають, що побиття носило характер безглуздої дії, іноді навіть не супроводжувалось задаванням питань. У більшості випадків це робилося, на думку опитаних, з метою залякування військовополонених та подальшого схилення їх до колаборації. По свідченням 17% військовослужбовців, які пережили ситуацію військового полону, до них застосовувалися такі способи впливу, як роздягання, та проведення допиту без одягу, позбавлення їжі та сну, до 1,1% застосовувалося катування утопленням. 6,4% показали, що по відношенню до них застосовувалась вогнепальна зброя (кожному було нанесено поранення лівої ноги, вище коліна), з метою залякування та запобігання втечі.

46,8% відмітили, що допитували їх професійні найманці, хоча тільки 7,4% показали, що утримувались найманцями, решта були полоненими військового підрозділу. За свідченнями 39,4% військовополонених під час допиту військові, які їх утримували, залучали найманців для проведення допиту, з причини не бажання виступати в ролі ката, не готовності застосовувати тортури, навіть по відношенню до ворога та зняття відповідальності з себе та свого підрозділу за скоєння військового злочину. На думку опитаних, допит, який проводився професійними найманцями, так само має свої характерні відмінності. Основою допиту всі опитані відмічали саме залякування та знущання, особливо військовослужбовці

відмічали, що на психіку військовополонених сильно впливали факти згвалтування, жорстокого катування, ампутації полоненим пальців, цілих кінцівок та навіть кастрації. На думку військовослужбовців навіть, як що полонений просто був свідком такого вчинку це дуже сильно пригнічувало психіку та поведінку, 26,6% відмітили, що були свідками вбивства своїх товаришів під час допиту, а в подальшому постійно переживали імітації розстрілів перед допитами, коли їх відводили до стіни оголошували про намір розстрілу та навіть робили постріли в стіну з метою демонстрації своєї повної влади над військовополоненим та своєї сили.

На думку 18,1% військовополонених, яких допитували представники бандформувань серед характерних особливостей можна виділити наступні: по-перше визначення матеріальних статків сім'ї військовополоненого, по-друге примушення військовослужбовця до повідомлення близьким та рідним, що той знаходиться у полоні і хто його утримує, 3,2% опитуваних показали, що їх рідним навіть повідомили, хто може бути посередником в обміні полонених, по-третє знущання та насилля над військовополоненим для прискорення викупу. По відношенню до 7,4% опитаних, за їх свідченнями, застосовувалося насилля (статеві збочення, примушення до вживання у їжу фекалій тощо), весь процес записувався на відеокамеру а потім цим шантажували полонених, погрожуючи викласти ці матеріали в Інтернет, або відправити рідним та близьким, через соціальні мережі.

Таким чином, перший допит характеризується способами морального та фізичного тиску на військовополонених. Для військових підрозділів характерним було побиття полонених та позбавлення їх сну та їжі з метою залякування, запобігання втечі та схилення до співробітництва. Допит професійними найманцями характеризувався жорстоким катуванням, насиллям та вбивствами військовополонених з метою демонстрації сили. Характерною особливістю допиту, який проводився представниками банд формувань були знущання та шантаж військовослужбовця для прискорення його викупу або обміну тобто з метою наживи.

Утримання військовополонених, на думку опитаних, які пережили дану ситуацію, так само має свої характерні способи та особливості у залежності від того, яким підрозділом утримувався полонений (Табл. 2).

Так 45,7% показали, що їх утримували військові підрозділи, у таборах для військовополонених, приблизно по 300 осіб. Для утримання використовувалися споруди ферм та ангари заводів. Система життєзабезпечення була такою, яка притаманна військовим підрозділам в польових умовах: розпорядок дня, харчування, гігієна тільки з певними обмеженнями. Для запобігання втеч та бунтів адміністраціями таборів застосовувалися різні заходи офіцерів відокремлювали від солдат, а тих хто демонстрував приклад мужності утримували у приміщеннях камерного типу поодиночі. Так 2,1% опитаних утримувалися окремо від решти, до них застосовувалися жорсткі впливи, позбавлення сну, їжі, засобів гігієни іноді навіть питної води, у більшості випадків таких просто передавали до найманців. Обов'язковою умовою утримання військовим підрозділом були господарські роботи, військовополонених возили на прибирання вулиць, розбирання завалів, збирання гільз та інших предметів.

Опитані, яких утримували підрозділи професійних найманців, вказують, що характерною особливістю утримання були розташування військовополонених для проживання в ямах (23,4%) та підвальних приміщеннях (17%). Військовополонених, часто перевозили з місця на місце, пересаджували в інші ями та підвали, кожного разу обіцяли вбити, в ході переміщень не кормили, забороняли спати та залучали для транспортування озброєння та боєприпасів, риття траншей та інших робіт. Знущання та катування під час утримання

полонених підрозділами найманців були спрямовані на залякування військовослужбовців, так 4,3% опитаних вказували, що до них в яму, в якій їх утримували щоденно кидали артилерійський снаряд, до 17 раз на добу, і полонені повинні були постійно ховатися від снаряду, щойно, що хтось переставав демонструвати страх, його прилюдно катували та вбивали. Саме утримання в ямах дозволяє утримувати меншу кількість охоронців та створює додаткові можливості для швидкої ліквідації полонених за допомогою гранати або вогнепальної зброї.

Військовослужбовці, яких утримували у полоні представники бандформувань свідчать про те, що у більшості (11,7%) цими підрозділами застосовувалися приміщення камерного типу, для цього використовувалися споруди, які належали структурам МВС, СБУ та таможні. 5,3% опитаних відмітили, що їх утримували в ямах в основному у бойових умовах біля лінії розмежування ворогуючих сторін. За свідченнями 2,1% опитаних бандформуваннями також використовувались підвальні споруди, все це залежало від місця дислокації цього підрозділу. Серед особливостей утримання усі опитані відмічають, різке розмежування відношення військовополонених представників підрозділів МВС України, над ними знущались навіть після отримання гарантій викупу.

Таким чином, утримання військовополонених відрізняється за своїми характеристиками у залежності від виду підрозділу. Для військового підрозділу характерне утримання військовополонених у спеціальних таборах із залучанням їх для проведення господарських робіт (прибирання вулиць, розбирання завалів тощо). Професійні найманці утримують військовослужбовців в основному в ямах,

Таблиця 2

Характеристика способів утримання військовополонених представниками різних підрозділів

	Способи впливу	Військовий підрозділ (%)	Професійні найманці (%)	Бандформування (%)
1	Табір для військовополонених	45,7	-	-
2	Приміщення камерного типу	2,1	-	11,7
3	Підвальні приміщення	-	17	2,1
4	Ями	-	23,4	5,3

що дає можливість охороняти їх малими силами та створює додаткові можливості для швидкої ліквідації полонених. Утримання військовополонених представниками бандформувань характеризувалося використанням приміщень камерного типу, а при їх відсутності, ям або підвалів, також для них характерним було розмежування відношення до полонених військових та тих, що відносяться до структур МВС України.

Останньою важливою стадією полону можна вважати повернення з полону, а саме отримання військовослужбовцем повідомлення про його обмін та подальше пересування до лінії розмежування ворогуючих сторін та безпосередньо повернення до свого підрозділу або лікувального закладу. Ця стадія, на думку опитаних, також має свої особливості.

Військовослужбовці, які пережили ситуацію полону та обмінювалися військовими підрозділами (80,9%) свідчать про те, що під час отримання повідомлення про відправку військовослужбовця до розташування своїх військ кожному пропонували підписати, звернення до своїх, або визнання провини та навіть дати інтерв'ю, так 2,1% опитаних свідчать, що погодилися на ці умови. До самої відправки військовополонених намагаються схилити до провокацій, співробітництва та навіть пропонують перейти на бік ворогуючої сторони.

Характерною особливістю підрозділу професійних найманців є те, що під час обміну військовополоненими, представники цих формувань, роблять усе можливе для унеможливлення їх викриття та притягнення до відповідальності за військові злочини. З цією метою військовополоненим наносили такі поранення, як осліплення, важкі черепно-мозкові травми, ампутація кінцівок та інш.

Обмін військовополоненими представниками бандформувань характеризувався різкою зміною відношення до військовослужбовців з моменту повідомлення про обмін. 6,4% опитаних показали, що перед відправкою до розташування свої сил, усіх перемістили до окремої камери, припинили побиття та знущання, з чоловіками навіть утримували жінку і вони мали можливість турбуватися про її безпеку, полоненим запропонували деякий

одяг, збільшили норму харчування, під час обміну навіть запрошували, після закінчення антитерористичної операції, до себе у гості.

Таким чином, повернення з полону має свої особливості, які характерні для виду підрозділу який утримував військовослужбовців. Представники військового підрозділу характеризувалися тим, що військовополонених намагалися схилити до провокацій, співробітництва та переходу на бік ворога в обмін на свободу. Для професійних найманців характерне унеможливлення їх викриття та притягнення до відповідальності за військові злочини за допомогою нанесення полоненим тяжких поранень. Характерна особливість бандформувань, це різка зміна відношення до військовополонених після отримання гарантій викупу, або домовленості про обмін.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що в умовах проведення антитерористичної операції, сучасний військовий полон можна розділити на три види: військовий полон за психологічним типом «військовий підрозділ», для якого характерно захоплення полонених з метою припинення спротиву та демонстрації сили, утримання у таборах для військовополонених, нанесення побиттів під час допитів та спроби схилити до провокацій, співробітництва та переходу на сторону ворога під час відправки військовослужбовців до дому; військовий полон за психологічним типом «підрозділ професійних найманців», особливостями якого є мета захоплення військовослужбовців у полон це демонстрація сили, майстерності та залякування інших, використання ям для утримання полонених, що скорочує чисельність охоронців та створює можливість швидкої ліквідації тих, кого утримують, допити характеризуються застосуванням тортур, насилля, вбивства полонених, під час обміну найманці унеможливають своє викриття наносячи тяжкі поранення військовополоненим; військовий полон за психологічним типом «бандформування», характерними особливостями якого були мета захоплення – нажива та отримання інформації, утримання військовополонених в основному у приміщеннях камерного типу, приниження та насилля над полоненими в ході допиту, відео зйомка цього процесу та подальший шантаж

та різка зміна відношення до військовополонених після отримання гарантій викупу або домовленості про обмін.

Список використаних джерел

1. Галицкий В. П. Финские военнопленные в лагерях НКВД (1939–1953 гг.). — М. : Грааль, 1997. — 248 с.
2. Кобза В. Незламні. Спогади полонених / В. Кобза // Військо України. — 2015. — № 09 (179). — С. 12—17.
3. Нікітін Ю. В. Антитерористична операція як необхідна форма протидії злочинності та забезпечення безпеки суспільства / Ю. В. Нікітін // Держава та регіони. Сер. : Право. — 2014. — № 2. — С. 132—136.
4. Leidinger H. Zwischen Kaiserreich und Rätemacht: Die deutschösterreichischen Heimkehrer aus russischer Kriegsgefangenschaft und die Organisation des österreichischen Kriegsgefangenen und Heimkehrwesens 1917–1920. — Viena : University of Vienna, 1995. — 81 p.
5. Moritz V. Gefangenschaft und Revolution: Deutschösterreichische Kriegsgefangene und Internationalisten in Russland 1914 bis 1920. — Viena : University of Vienna, 1995. — P. 28—42.
6. Nachtigal R. Kriegsgefangenschaft an der Ostfront 1914–1918. Literaturbericht zu einem neuen Forschungsfeld. — Frankfurt am Main, 2005. — 162 p.

YURI SHYROBOKOV

Kharkiv

THE VARIOUS TYPES OF MILITARY CAPTIVITY PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS

The problem of captivity of this paper. Types of modern military captivity characteristics allowed to identify the study. modern military captivity principal defined: military unit of professional mercenaries and gangs. Military units and representatives of the prisoners of war are treated like the enemy, who ceased resistance. Professional mercenaries apply to prisoners of war and unlawful means of influence, abuse and torture. the capture of prisoners for financial gain is a characteristic of gangs. Features capture, transportation, examination, maintenance and exchange of prisoners of war of the various units discussed in the article.

Key words: serviceman, prisoners of war, types of military captivity.

ЮРИЙ ШИРОБОКОВ

г. Харьков

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАЗЛИЧНЫХ ВИДОВ ВОЕННОГО ПЛЕНА

Статья посвящена проблеме военного плена. Проведенное исследование видов современного военного плена позволило выявить их характеристики. Определены основные виды современного военного плена: воинское подразделение, профессиональные наемники и бандформирования. Представители воинского подразделения относятся к военнопленным, как к противнику, который прекратил сопротивление. Профессиональные наемники применяют к военнопленным незаконные средства влияния, издевательства и пытки. Для бандформирований характерно захват военнопленных с целью наживы. В статье рассмотрены особенности захвата, транспортировки, допроса, содержания и обмена военнопленных различными подразделениями.

Ключевые слова: военнослужащие, военный плен, виды военного плена.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2016